

DOI: 10.46340/ephd.2021.7.1.17

Nataliia OvcharenkoORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1243-8982>*V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine***PLANES OF ABSTRACTING
AND METAPHORIZATION PROCESSES:
CROSSING POINTS****Наталія Овчаренко***Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна***ПЛОЩИНИ ПРОЦЕСІВ АБСТРАГУВАННЯ
ТА МЕТАФОРИЗАЦІЇ: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ**

The process of abstraction occupies a key place in human mental activity. In abstraction, we are distracted from certain characteristics, and some characteristics are highlighted. Mathematics is fully based on axioms, i.e. some problems are considered a priori solved, and on their basis there is a science. Perhaps it is due to idealization of the concept (there is no perfect line and it is impossible to define what a point is) or due to method of generalization, which is a scientific method. That is, abstract concepts arose through generalization and idealization, because one of the most important features necessary for human survival was the separation of main thing from secondary ones. Idealization is considered an abstraction that has "gone too far." It is also liberation from unnecessary features, signs, but unlike abstraction and generalization, the idealized object is even further from reality, idealization can be formed under the influence of feelings, i.e. there is an irrational element, as well as in metaphor. That is, in idealization and metaphor there is an irrational element in the form of the influence of senses, and in generalization and abstraction, as well as in the scheme, it is absent. As science changes, the original abstractions no longer have their influence and are replaced by new abstractions and concepts. With the transition from sensory forms of reality reflection to reflection through thinking, with the transition from concrete to abstract, the process of abstraction became associated with the enrichment of knowledge about the subject, and not vice versa. Abstract thinking allows us to study phenomena that we cannot know due to senses, such as, for example, X-rays. The process of abstraction allows us to look at the subject from the outside of the specific conditions of its perception, thus, changing the conditions, we understand what belongs to the subject itself. This allows us to distinguish the general from the singular, the essential from the insignificant, and thus to form laws.

Keywords: abstraction, metaphor, meaning formation, idealization, generalization, feature.

Абстракція завжди цікавила людство. Вперше термін “абстракція” був використаний у Середньовіччя Боецієм. Процес абстракції може розумітися у вузькому та ширшому значеннях. У широкому значенні – це відволікання від чого би то не було. У вузькому – процес відволікання від ряду властивостей предметів як об’єктів пізнання і відносин між ними та одночасного виділення властивостей чи якостей, що цікавлять нас¹.

Проблемами абстрагування займалися Д.П. Горський, М.М. Новосьолов, Ф.В. Лазарев, М.А. Розов, Ж. Вюйлемен, С. Поллард та ін. Актуальність роботи зумовлена високим інтересом на сучасному етапі до природи метафори, пошуку коренів її виникнення, а також до процесів абстрагування. Об’єкт дослідження – взаємозв’язок процесів метафоризації та абстрагування, предмет – метафора та абстрактні реалії. Ціль статті – виявити закономірності у розвитку як метафори,

¹ Горский, Д. П. (1961). *Вопросы абстракции и образование понятий*. Москва: Издательство Академии наук СССР, 20.

так і абстракції, проаналізувати “точки перетину” даних реалій. У статті використовувались методи аналізу, синтезу, висунення гіпотези, а також метод культурної антропології.

Треба мати на увазі, що за допомогою абстракції можна виділити не лише прості, а складні властивості. Як результат процесу абстрагування виникають поняття (рослина, тварина, людина), ідеалізовані об’єкти (точка, пряма), “абстрактні предмети” (сім, довжина, об’єм).

Абстракція може представляти собою одночасно знак, сукупність предметів, поняття або символ (наприклад, число 3). Тобто число, у даному випадку, 3 не залежить від форми свого вираження: воно може бути представлене іншим знаком (III), виражати символ святої трійці, трьох світів або трикутник¹. Це певна лакуна, “вмістилище”, котре можна сполучати з іншими реаліями, “вільне” заготоване місце для заповнення поняттям. При поєднанні числа 3 з предметами, об’єктами, наприклад, три троянди, три товариша, якість елементів не змінює число. На абстракцію неможливо впливати, вона універсальна в плані сполучуваності. Якщо вважати число 2 поняттям, то виникає дилема: чому тоді при додаванні до 2 числа 2 ми отримуємо 4?² Тому що, якщо ми додамо до думки про біле (як поняття) ще одну думку про біле (інше поняття), то вийде та ж думка про біле³. Таким чином, цифрами ми оперуємо як предметами, хоча вони такими не є. Вже тут прослідковується “перенос”, “зсув” значення: нематеріальна реалія (цифра) сприймається у категоріях матеріальної (предмет). Отже, абстракцію не можна назвати повноцінним поняттям. Напрямок пізнання до невідомого через вже відоме не може бути порушено, а найперш відоме, безсумнівно, сприймається через органи чуттів і не зникає з раціонального мислення, оскільки інтуїція – рушійна сила прогресу – містить чуттєві елементи. Інтуїція “старша” за віком, ніж раціональне мислення, творчий аспект є переломним моментом для переходу від тварини до людини, тому заслуговує на особливу увагу. Абстракція неможлива без розвинутої уяви, адже доводиться уявляти те, чого в матеріальному світі не існує, не можна ані побачити, ані почути, – поява раціонального неможлива без початкового ірраціонального. Таким чином, абстракція виходить коренями з ірраціонального, але на ній базуються найточніші науки, наприклад, математика. Але абстракція не вважається чимось “позанауковим”, на відміну від метафори. Чим абстрактна реакція “цифра” важливіша, ніж метафорична назва “Сендвічеві острови”? Абстракція є основою наук, в ній доля фантазії менша, ніж в метафорі, вона створює в розумі реалії, що більш критичні для існування людини. Метафоричні називання більш доречні для легшого запам’ятовування об’єкту або щоб “закріпити” відкриття століть (паровий двигун, годинник, робот).

Для деяких абстракцій в науці є прообрази, наприклад, “точка”, “пряма”, “ідеальний газ”, але абсолютних аналогів цим абстракціям в реальному світі не існує. З цієї позиції абстракція “нафантазована”, “огрублена”, а також ідеалізована⁴. В метафорі вага ідеалізації менша. Для інших абстракцій не існує навіть прообразу в реальності, наприклад, для “уявного числа” в математиці⁵. Чи маємо ми тоді право використовувати їх у науці? Уся математика будується на абстракціях, та через це вона не перестає називатися наукою. Це відбувається, тому що наука рухається вперед завдяки винайденню нових абстракцій. Абстракція, у цьому відношенні, більш “передова” у винайденні реалій, метафора ж “перероблює” та перенавантажує смисли у площині матеріальних об’єктів, *що можуть бути сприйняті чуттєво*. Метафора не може піднятися до рівня абстракції, оскільки прив’язана до чуттєвості. Метафора також креативний процес, але вона не настільки універсальна, як абстракція, для неї характерні лише влучні порівняння завдяки застосуванню інтуїції. Але метафора може бути етапом на шляху виникнення абстракції, певною “пробною” формою смислоутворення, що за залишковим принципом продовжує функціонувати у мові та мистецтві, з деякою іншою пропорцією вмісту логічних та алогічних методів. Метафора, як і абстракція, також “брехня”, в буквальному значенні її не існує в реальності. Але, тим не менш, метафора та абстракція не є фантазіями, вони посідають відведене їм важливе місце у науці. Вони не вважаються фікціями, тому що розвивають не лише уяву, як фантазія, а й мислення. З новою абстракцією виникає нова теорія або навіть нова наука (як у випадку з математикою, що, як ми зазначали раніше, ґрунтується на числах). З новою метафорою виникає нове розуміння реальності (наприклад, мозок – це комп’ютер), або ж, завдяки змінам

¹ Там само, 4.

² Там само, 3.

³ Там само.

⁴ Там само, 4.

⁵ Там само.

у реальності, з'являється метафора такого типу. Метафора, скоріше, “підмічає зміни” в реальності та метафоризує новий концепт, що нещодавно з'явився, але має при цьому колосальний вплив.

Як ми зазначили, часто деяким абстракціям неможливо підібрати прообраз, але на таких абстракціях будуються цілі науки. Можливо, існують групи абстракцій, які мають свої закономірності формування. Матеріальна дійсність постійно змінюється, таким чином, точне визначення предмета може бути актуальним тільки певний проміжок часу, згодом назва предмета здобуває інше значення, але сама назва лишається, наприклад, макет паперової версії журналу та макет електронної версії – тут критерій матеріальної форми публікації стає неважливим.

При абстрагуванні ми відволікаємось від певних характеристик, а якісь характеристики виділяємо. Уся математика базується на аксіомах, тобто деякі задачі апіорі вважаються вирішеними, і на їх базі виникає наука. Можливо, це пов'язано з ідеалізацією поняття (не існує ідеальної прямої та неможливо дати визначення, що таке крапка) або з методом узагальнення, що є науковим методом¹. Тобто абстрактні поняття виникли за допомогою узагальнення та ідеалізації, бо одною з найважливіших рис, необхідних для виживання людини, було виділення головного від другорядного. Узагальнення – це виділення стійких ознак, починаючи з тих, котрі виникають на рівні сприйняття. Ідеалізація вважається абстрагуванням, що “зайшло занадто далеко”. Це також вивільнення від непотрібних рис, ознак, але, на відміну від абстракції та узагальнення, ідеалізований об'єкт ще далі від реальності, ідеалізація може формуватися під впливом почуттів, тобто присутній нерациональний елемент, як і в метафорі. Тобто в ідеалізації та метафорі присутній нерациональний елемент у вигляді впливу органів чуття, а в узагальненні та абстракції, а також схемі – ні. Оскільки наука змінюється, початкові абстракції вже не мають своєї сили та замінюються новими абстракціями та поняттями. Поняття абстракції може бути пояснене через співставлення з процесом узагальнення, з “відволіканням” від ознак. Тут не йде мова про індуктивні визначення, тобто ті, в яких ми не редукуємо поняття до іншого, більш простого в аналітичному відношенні².

Тим не менш, пізнання не може існувати без абстракції, не можливе без неї і мовлення. Найпростіший акт пізнання в ототожненні речей поміж собою або їх розрізненні вже заключає в собі абстракцію, бо при цьому виникає “відволікання” від розрізнення або, навпаки, ототожнення. Отож, заключаємо, що процес абстрагування присутній у процесі порівняння, а далі, може міститися й у процесі метафоризації, якщо ми говоримо про “відволікання”. Тобто метафоризація може базуватися на абстракції і процеси метафоризації могли виникнути і після процесів абстрагування, що складають собою певний базис мислення.

Абстрактність мислення необхідна для вивчення навколишнього середовища, оскільки неможливо вивчати середовище в одночасно усіх його проявах. Ми вивчаємо певні сторони, одночасно абстрагуючись від інших сторін. Ми вивчаємо об'єкти як самостійні, хоча в реальності усе взаємопов'язано. Проявляється абстракція напряму і в процесі мовленнєвої комунікації. Взаєморозуміння поміж людьми можливе тільки тоді, коли окремі звуки та їх комплекси вживаються в однаковому значенні, відносяться до одних і тих же предметів. Специфічні риси предметів виокремлюються також завдяки абстракції, тому що зі звуками пов'язуються ці специфічні риси³.

Ще у первісну добу відбувається поява слів, що позначають окремі властивості предметів, і це свідчить про активний розвиток процесу абстрагування. Як вірно висловлюється Д. П. Горський: “якщо кожному існуючому предмету відповідає ім'я, то наявність імені для того чи іншого явища предмета розглядалось як доказ існування цих властивостей в тому же сенсі, в котрому існують і самі одиничні матеріальні предмети”⁴. Додамо, що вони могли бути абстраговані лише в антропоцентричному напрямку. Хоча властивості людина вже могла абстрагувати від одиничних предметів, але не могла абстрагувати ім'я предмета від самого предмета, що підтверджується “магією слів” у відсталіх народів. Загальне за первісним ідеалізмом є окрема істота, тобто існує стіл та ідея стола. Первісна людина могла відрізнити дім взагалі та окремі будинки. Відбувалось роздвоєння пізнання у людини, це дало можливості для виникнення релігії.

Ще у первісну добу відбувається поява слів, що позначають окремі властивості предметів, і це свідчить про активний розвиток процесу абстрагування. Як вірно висловлюється Д. П. Горський,

¹ Там само, 7.

² Там само, 10.

³ Так само, 12.

⁴ Так само.

“якщо кожному існуючому предмету відповідає ім'я, то наявність імені для того чи іншого явища предмета розглядалось як доказ існування цих властивостей в тому же сенсі, в котрому існують і самі одиничні матеріальні предмети”¹. Додамо, що вони могли бути абстраговані лише в антропоцентричному напрямку. Хоча властивості людина вже могла абстрагувати від одиничних предметів, але не могла абстрагувати ім'я предмета від самого предмета, що підтверджується “магією слів” у відсталих народів. Загальне за первісним ідеалізмом є окрема істота, тобто існує стіл та ідея стола. Первісна людина могла відрізнити дим взагалі та окремі будинки². Відбувалось роздвоєння пізнання у людини, це дало можливості для виникнення релігії.

З переходом від чуттєвих форм відображення реальності до відображення за допомогою мислення, з переходом від конкретного до абстрактного процес абстрагування став пов'язаний зі збагаченням знання про предмет, а не навпаки. Абстрактне мислення дозволяє вивчати явища, котрі ми не можемо пізнати завдяки органам почуттів, наприклад, рентгенівські промені. Процес абстрагування дозволяє подивитись на предмет зовні конкретних умов його сприйняття, таким чином, змінюючи умови, ми розуміємо, що належить предмету самому по собі. Це дозволяє виокремити загальне від одиничного, суттєве від несуттєвого і тим самим сформулювати закони. Варто зазначити, що, піднімаючись на більш високі ступені абстрагування, людина одночасно зменшує роль пам'яті у пізнанні. Згадаємо “відсталі” народи, що не мають письмової мови, вони давали багатьом одиничним предметам імена та на диво запам'ятовували їх. У ході розвитку науки ми все ж повертаємось до її базових елементів. Створення наукових понять часто призводило до відкриття нових законів³.

Аналогічно до процесів в терміні “метафора”, термін “абстракція” розуміється, з одного боку, як пізнавальний процес, з іншого – результат цього процесу. У процесі абстрагування наочність зведена до мінімуму. Через абстракцію ми утворюємо нові предмети, ми не створюємо їх, а, так би мовити, “виділяємо” їх, відволікаючи їх від матерії та працюємо з ними як з самостійними об'єктами, хоча самостійно вони не існують.

Особливість абстрагованих реалій полягає в тому, що вони пов'язані зі своїми матеріальними носіями іншим чином, аніж матеріальні об'єкти між собою. Наприклад, якщо матеріальні об'єкти віддалені просторово, то властивість не може бути відділена від нього просторово. Тобто в процесах абстрагування ігноруються просторово-часові відносини. Якщо у метафорі ці відносини ігноруються усвідомлено, націлено, для того, щоб, наприклад, створити нафантазовані сюжети, то в абстрагуванні такий процес проходить “природньо”. Оперувати властивостями можна лише в процесі абстрагування, комбінувати їх з іншими властивостями. Безперечно, це свідчить про те, що абстракція, можливо, передувала у своєму виникненні метафорі, метафора комбінує властивості не у своєму “класичному” варіанті.

Для пізнання абстракція, як правило, не використовується ізольовано, а разом з іншими мисленнєвими процесами: узагальненням, синтезом і аналізом, індукцією. Людина абстрагує властивості постійно на протязі свого філогенезу та онтогенезу. Коли ми оперуємо поняттями колір або об'єм, то ми користуємось вже готовими абстракціями, але якщо виникає нове поняття, в філогенезі воно нове для людства у цілому.

Ми вважаємо доцільним коротко проаналізувати види абстракцій, що існують зараз. В основу поділення на види покладені критерії характеру властивостей, які виділяються та ігноруються; а також яку форму має думка у результаті абстрагування. Виділяють абстракцію ототожнення⁴. У цьому випадку ми відволікаємось від властивостей, що різняться, і одночасно виділяємо тотожні властивості, у результаті цього утворюються поняття і завдяки ній усвоюються властивості, що сприймаються чуттєво. Наступний вид абстракції – ізолююча (аналітична): процес “відриву” властивості від предметів та інших властивостей, він веде до створення так званих “абстрактних предметів” (твердість, еластичність та ін.). В окремий вид абстракції виділяють “процес мисленнєвого виділення тих частин предмету, котрі нас чомусь цікавлять, та тимчасове відволікання від інших частин, що не цікавлять нас в даний момент” (іноді називається аналітичною діяльністю мислення⁵. Існує

¹ Так само.

² Так само.

³ Так само, 11-12.

⁴ Так само, 24.

⁵ Так само, 25.

конструктивізація, тобто відволікання від “жорстких” сторін або етапів дійсності. Варто згадати також абстракцію актуальної безкінечності та абстракцію потенційної здійсненності¹. Деякі вчені відносять до різновидів абстракції ідеалізацію.

Отже, як висновок зазначимо, що процеси абстракції та метафоризації тісно пов’язані та залучають однакові мисленнєві механізми у різному процентному співвідношенні. Але, тим не менш, абстрагування – науковий метод, у той час як метафора – художній. Це пов’язано з тим, що вони працюють у різних площинах, вертикальній та горизонтальній, а саме: абстрагування породжує реалії, а метафоризація – поняття.

References:

1. Horskyi, D. P. (1961). *Voprosy abstraktsyi i obrazovanye ponyaty* [Questions of Abstraction and Concepts Formation]. Moscow: Izdatelstvo Akademiyi Nauk SSSR. [in Russian].

¹ Так само, 26.